

TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ VE LİKERT TİPİ ÖLÇEKLERDE KULLANILAN SEÇENEKLER

*Nilgün KÖKLÜ**

TUTUMUN TANIMI VE ÖĞELERİ

Çocuğun gözlenebilir davranışında açıkça görülen yaklaşma ve geri durma eğilimleri, daha sonra onun iç davranışının bir parçası olur ve objeler, olaylar ve fikirler üzerine pozitif ya da negatif değer vermeye başlar. Kabul etme ya da reddetme durumunda iç eğilimlerden bazıları tutum, diğerleri de ilgilere ve değerlere karşı gelir. İlgilerin aktiviteler için tercihler olduğu, tutumların ise fikirlere ya da objelere pozitif yaklaşım veya bunlardan negatif geri durma olduğu söylenmektedir (Travers, 1982).

Tutum yıllardır pek çok şekilde tanımlanmıştır. Allport (1935) tutumun 16 tanımını inceleyerek, tutumun üç önemli özelliğini;

(a) tecrübe ile organize edilen, (b) tutumu bağlı olduğu bütün durumların ve objelerin varlığında harekete geçen ve (c) olumlu ya da olumsuz tepkiler için hazırlanma ve hazırolma olarak açıklamaktadır (Anderson, 1988, s.421).

Fishbein ve Ajzen (1975) de tutumun üç önemli özelliği için "tutum öğrenilir, eylemi uygun hale getirir ve bu eylemler objeye karşı olumlu ya da olumsuzdur" demektir.

Her ne kadar tutumların esası, basit yaklaşım veya geri çekilme tepkileri olarak görülse de, tutumların aslında daha karmaşık bir davranış görünüşü vardır. Katz ve Stotland (1959) tutum öğelerini şu şekilde önermektedir:

1. Duyusal Öge: Duyuşsal öğeler pozitif veya negatif etkiler (hisler) içerir. Tutumlar, duyuşsal öğeleri içermeye derecesine göre farklılaşır. Bazı tutumlar tamamıyla mantığa sığmaz olup, bu duyuşsal öge dışında çok az

* Yrd. Doç. Dr. Eğitim Yönetimi ve Planlaması Bölümü.

şey gerektirir. Politik tutumlar buna örnek olarak verilebilir. Politik fikirlerin bir setinden hoşlanıp bir kısmından hoşlanmayan kişi, bunun nedenini söyleyemeyip, büyük ölçüde duyuşsal öğeye sahip olan bir tutum yansıtır. Çoğu tutumlar bu tabiattır.

Anderson (1988) ise beş önemli duyuşsal niteliği "(a) his, (b) uyum, (c) hedef, (d) yön ve (e) yoğunluk" tutumla ilişkilendirerek açıklamaktadır. His ve uyum dışında, diğer nitelikler tutumu diğer duyuşsal özelliklerden ayırmaktadır. Tutumun en genel hedefi bir obje olup, ilginin en genel hedefi hareketliliktir. İnsanlar birtakım şeyleri yaparak ilgilerini geliştirirler. Değerin en genel hedefi ise bir fikirdir. Böylece tutumun hedefleri somut olurken, diğerlerinin oldukça soyut olmaktadır. Tutumlar yön yoluyla da diğerlerinden ayrılırlar. Tutumun yön belirtileri olumlu ya da olumsuz olmalarıdır. İlgi için ilgili ya da ilgisiz, değer için önemli veya önemsiz, kabul edilebilirlik ya da kabul edilmezlik belirtileri gösterilebilir. Son olarak tutum şiddet ile diğerlerinden ayırdedilmektedir. Genelde orta derecede şiddetli bir his olarak ortaya çıkmaktadır. Diğerleri daha şiddetlidir. Tutum, bireyi bir obje ile karşılaştığında olumlu ya da olumsuz tarzda kararlı cevap vermeye hazırlayan, uygun hale getiren bir his olmaktadır.

2. Bilişsel Öge: Tutumlar içerdikleri bilgi ve inanç derecelerine göre farklılaşırlar. Bazı tutumlar oldukça düşünselleştirilmişlerdir. Bir şahıs bir politik yapı içinde bir görev alır, çünkü bütün mevcut delilleri gözönünde tutarak, aldığı görevin en kabul edilebilir bir görev olduğuna karar verir. Bazı tutumlar doğru olmayan bilgiler ve yanlış inançlar birikimine dayanır. Her ne kadar doğru bilgi göstermeseler de, bunlar bilişsel elementlerdir. Bir şahsın bir olay hakkında kuvvetli hisleri olmayabilir ve bir tutum gösterebilir, öyleki duyuşsal ögeside önemsizdir. Diğer taraftan, kişinin tutumları sadece üst düzeyde düşünselleştirilmiş olmakla kalma-yıp hatta kuvvetli bir duyuşsal öğeye de sahip olabilir. Zekâya ait ve duyuşsal öge birlikte çalışmasına rağmen, bağımsız öğelerdir. Bilişsel kelimesi bilmeyi içerir. Bu sebepten, bir tutumun bilişsel ögesi, inançlara veya bilgiye dayanan tarafıdır.

3. Eylem Ögesi: Her bir öğrencinin psikolojik tutumu açıklanmış tutumların davranışla çok az ilişkisi olduğu gerçeğinden etkilenmiştir. Bir şahıs kuvvetli dini tutumlar gösterir ve kilisedeki üyeliği onun kiliseye üye olduğunu söylemekten pek öteye gidemez. Böyle bir durumda dini tutumların herhangi bir esaslı eylem ögesi eksiktir. Eylem ögesinin diğer öğelerden bağımsız olduğu gerçeği eğitim planlaması için önemlidir. Tutum eğitimi adına süregelen daha çok tutumların bilişsel ve duyuşsal öğelerinin eğitimidir, bu öğeler asla eylem sistemlerine dönüşmez. Örneğin, Amerikan toplumunun oy veren yüzdesi (diğer demokratik ülkelerle karşılaştırıldığı zaman) oldukça düşük olduğu, yani demokratik kurumlara yönelik pozitif tutumların eylem öğelerinin eksik olduğu görülmektedir. Bu durumda tutumların bilişsel öğeleri ve eylem sistemleri arasında

nasıl bir ilişki kurulacağı açık olmamaktadır. Bu gerçek, bir öğrenme transferi problemi olmaktadır. Her ne kadar transferin bilişsel sistemden duyuşsal sisteme olacağı konusunda bazı deliller varsa da, bunu mümkün kılan durumlar henüz kurulamamıştır. Açıkça, öğretmenler tutumların sadece bilişsel boyutunu eğitime durumunda bırakılmamalıdır.

TUTUMLARIN FONKSİYONLARI

Mc Guire (1969) tutumların fonksiyonları konusunda, literatürü inceleyerek farklı fonksiyon kategorileri önermektedir.

1.Uyum Sağlayıcı Fonksiyonlar. Bazı tutumlar oldukça faydalı amaçlara hizmet eder. Örneğin, bir çocuğun sıcak bir objeye dokunduğunda kendisini yakacağını öğrenmesi bir geri çekme tepkisidir. Sonraki olaylarda, öyleki obje her görüldüğünde; ortaya çıkan bu geri çekme tepkisi, kişiyi fiziksel zarardan koruma amacına hizmet eden ilkel bir tutumu gösterir. Tutumun gelişmesinin daha karmaşık ve ayrıntılı düzeyinde, bir şahıs bir tutum geliştirebilir, çünkü bu onun grubu tarafından kabul edilmesini sağlar. Genç bir işadama teşkilat tutumlarını benimseyebilir, çünkü bunları mesleğinde ilerleyebilmek için bir araç olarak görür. Önemli sosyal anlamlığı olan olaylardan örnekler verilebilir. Örneğin; Nazi Almanya'sında olduğu gibi, milyonlarca insan Hitler kültüründe yaşayabilmek için anti-Semitic tutumlar benimsemek zorunda kalmışlardır.

2.Bilişsel Fonksiyonlar. Mc Guire, sonsuz çeşitte olayın sınırlı sayıda kategorilerle sınıflandırılmasının, çevrenin daha basitleştirilmesinde ve etkileşimin daha kolay olabilmesinde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tutumlarında benzer şekilde basitleştirici bir fonksiyonu vardır. Karmaşık evrenin basitleştirilmesi ile sonuçlanan genellemeler verir.

3. İhtiyaçların Doyurulması Fonksiyonları. Bu fonksiyonlar, ihtiyaçların doğrudan doyurulmasını içeren durumdadırlar. Erkeklerin kadınlara, kadınların ise erkeklere karşı olumlu tutumları vardır. Candan arkadaşlığa, iyi yiyeceğe, temiz ve rahat bir çevreye karşı olumlu tutumlarımız vardır.

4. Ego-Savunma Fonksiyonları. Bazı tutumlar kişinin kendisini değerlendirmesini desteklemesi için benimsenir. Bir uç örnek olarak, Nazilerin üstün ırka ait oldukları inancı verilebilir; bu inancı iddia etmek için, diğer belirgin dış grupların, Yahudiler, zenciler gibi, kendilerinden aşağıda, bayağı olduklarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Benzer bir örnek, profesörleri akılsız entellektüeller olarak belirtmekte direşen sınırlı eğitimi olan politik figürler durumu içinde düşünülebilir. Bu politikacılar akademik entellektüeller tarafından tehdit edildiklerini hissettirdiklerinden, bu tehdit entellektüel akılsız denilerek azaltılabilmektedir (Travers, 1982, s.379).

KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Tutumların oluşum ve değişimine temel kuramsal yaklaşımlar; (1) koşullanma ve pekiştirme, (2) erekler ve çatışma, (3) işlevsellik ve (4) bilişsel tutarlılıktır. Koşullanma yaklaşımı tutumları, alışkanlıklar olarak görmektedir; öğrenmenin başka biçimleri için geçerli ilkeler tutumların biçimlenmesini belirler. Ereklere göre, bir kişi kazançlarını en yüksek düzeye çıkararak tutumu benimser. İşlevselcilik, tutumları birey için gördükleri işlev ya da sağladıkları yarar açısından ele alır. Bilişsel tutarlılık kuramı, insanların bilişleri ile davranışları arasında uyumlu ilişkiler kurmak eğiliminde olduklarını ileri sürer (Freedman and Others, 1978). Aşağıda açıklanan kuramlar bu kitaptan özetlenerek alınmıştır.

Koşullanma ve Pekiştirme

Carl Hovland'a göre, tutumlar büyük ölçüde alışkanlıklar gibi öğrenilirler. İnsanlar bilgileri ve olguları öğrendikleri gibi, bu olgulara bağlı duygu ve değerleri de öğrenirler. Bir tutum geliştirilirken, birey çağrışım, pekiştirme ve taklit süreçleri ile bilgi ve duyguları öğrenir.

Bir nesne, kişi ya da fikrin nitelik ya da özelliklerini öğrenmek, tutum geliştirmenin önemli bir yönüdür. Tutumların biçimlenmesinde, tutum nesnesi ile özellikler arasında bir çağrışımın kurulması en basit etmendir. Bir davranışı gösterme ve bu davranışın başkaları tarafından iyi olduğunun söylenmesi, pekiştirme yoluyla tutumun biçimlenmesi sağlanmaktadır. Son olarak da, taklit yoluyla tutumlar öğrenilir ve kabul edilir. Çağrışım, pekiştirme ve taklit tutumların öğrenildiği temel mekanizmalar olmaktadır.

Ereklere ve Çatışma

Bu kuram daha çok tutum değişiklikleri ile ilgilidir. Bireyin, bir konuyu kabullenmesi için bazı nedenleri vardır, reddedip bir başkasını kabullenmesi içinse başka nedenleri vardır. Bu kurama göre, ereklerin görece güçleri bireyin tutumunun olumlu ya da olumsuz olmasını belirlemektedir.

İşlevsellik

Bu yaklaşımda, birey kendisi için gördüğü psikolojik işlev ya da sağladığı yararı düşünerek ilk tutumunu seçer ya da yeni bir tutuma geçer. Birey amacına ulaşmada o tutumu araç işlevi gördüğü için benimseyebilir. Birey kendisi için doyurucu olarak gördüğü tutumlara sahip olmak isteyebilir. Ayrıca, tutumun benlik savunucu bir düzenek işlevi de vardır. Diğer önemli bir işlevi de, bireyin dünyasını anlamasına ve değerlendirmesine yardım etmesidir. Kısaca, bu yaklaşım tutumları kişi için sağladıkları yarar açısından ele almaktadır.

Bireysel Tutarlılık

Bu kurama göre, insanların bilişleri arasında tutarlılık gösterme eğiliminde olduğu ve bunun tutumların gelişmesinde ve biçimlenmesinde temel etken olduğu öngörülmektedir. Birey, birbirleriyle tutarsız birçok inanç ve değere sahip de olsa, bunları tutarlı hale getirmeye çalışır. Bilişleri tutarlı ise de, tutarsızlığa yol açacak yeni bir biliş edinmişse, tutarsızlığı en aza indirmeye çalışır. Aşağıda tutarlılık kuramları kısaca açıklanmaktadır.

Denge Kuramı

Heider (1958) ve diğerleri tarafından geliştirilen bu yaklaşımın ana fikri dengesiz olan bir sistemin dengelik yönünde değişeceği biçimindedir. Bu kurama göre, dengesizlik dengeli bir duruma dönüşme doğrultusunda değişim için kişi üzerinde baskıya yol açar. Burada, dengesizliğin etkisi kestirilirken en az çaba ilkesi benimsenmektedir. Kişi elinden geldiğince en az sayıda ama gene de dengeyi sağlayabilen duygusal ilişkiyi değiştirmeye çalışacaktır. Denge kuramı en yaygın biçimde, kişilerarası ilişkilerde çekiciliği açıklamada ve benzer tutumları olan iki insan arasında çekicilik için bir temel olarak kullanılmaktadır.

Uygunluk Kuramı

Osgaood ve Tanenbeum (1955) tarafından önerilmiş, tutum değişikliği durumlarına doğrudan uygulanabilecek bir kuramdır. Bu kuram, kişi A'nın bir X nesnesi hakkında olumlu ya da olumsuz tutumların bir başkasının A ve X'e ilişkin tutumları üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Bu kuram, öncelikle bir kaynakla dinleyicileri arasında görüş farkının bulunduğu etkileyici iletişim durumlarında ortaya çıkan tutarsızlığa uygulanmaktadır.

Duygusal/Bilişsel Tutarlılık Kuramı

Denge ve uygunluk kuramları, insanların değişik nesnelere karşı duygularını nasıl uzlaştırdıklarına yer verir. Tutarlılık yaklaşımının daha ileri sonuçlarından birine göre, insanlar bilişlerini de duyguları ile tutarlı hale getirmeye çalışırlar. Yani, sorunla ilgili inanç ve bilgiler kısmen duygusal tercihlerle belirlenmektedir. Kısaca, kişi duygusal tercihleri ile tutarlı hale getirebilmek için bilişlerini değiştirmektedir.

Bilişsel Çelişki Kuramı

Festinger (1957) tarafından geliştirilen bu kuramın en önemli odak noktası inanç ya da tutumlarla açık davranışlar arasındaki tutarsızlıklar olmaktadır (Travers, 1982). Festinger, karar verme durumunda, tercih edilen seçeneğin olumlu, reddedilen seçeneğin ise olumsuz yönleri sahip

olabileceğini öne sürmektedir. Bir kişi iki seçenektan birine karar verdiğinde, tercih edilen seçeneğin olumlu yönleri ile reddedilen seçeneğin olumsuz yönleri kararlar tutarlıdır. Kısaca, seçeneklere ilişkin tutumlar, karar verme açık davranışı ile tutarlıdır, yani çelişkisizdir (Freedman and Others, 1978). Ancak bunun ötesinde bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Tercih edilen seçeneğin bazı kötü özellikleri, reddedilenin ise bazı iyi özellikleri olabilir. Bunlarda kararlar çelişen bilişleri temsil etmektedirler. Böylece, tutumlara ters düşen davranışlarda bulunma, bilişsel çelişkiyle sonuçlanmaktadır.

TUTUMLARIN ÖLÇÜLMESİ

Bireylerin tutumlarını doğrudan gözlemek olanaksızdır. Thurstone (1929) tutumların sözel bir ifadesi olan kanılar aracılığı ile ölçülebileceğini ifade etmektedir. Bazıları ise kanıların her zaman tutumları ifade etmediklerini, bireyin söyledikleri ile davranışlarının farklı olabileceğini vurgulamaktadırlar. Fakat bireylerin davranışlarının, bireylerin kendilerine özgü tutumlarından kaynaklandığı kanısı çok yaygındır. Tutumların ölçülmesi bu temele dayanmaktadır (Özgüven,1994).

Ölçme bakımından tutumların bazı boyutları önem taşımaktadır. Tutumun boyutları arasında, yönü, derecesi ve yoğunluğu tutumları ölçmede çok önemlidir. Tutumun yönü tutumun hoşlanma , hoşlanmama, pozitif-negatif oluş gibi duygusal niteliğidir. Tutumun derecesi tutumun kabul ya da reddetme boyutlarının duygusal tonunun seviyesine işaret etmektedir. Tutumun yoğunluğu ise, dışa yönelik bir davranışa dönüşebilme olasılığı, diğer tutum alanları içindeki güçlü ya da zayıf olma durumunu belirtmektedir.

Tutumların ölçülmesinde yararlanılan yöntem, teknik ve ölçekler çeşitli şekilde sınıflandırılmaktadır. Tutum ölçekleri, Campbell (1950) tarafından şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Özgüven, 1994, s.337).

(1) Açık ve Yapıtlı Tutum Ölçekleri

İçeriği açık seçik ve uyarıcıları yapıtlı ölçekler olup, Thurstone ve Likert türü ölçekler bu gruba girmektedir.

(2) Açık ve Yapıtsız Tutum Ölçekleri

İçeriği açık ve bu uyarıcılara verilen tepkilerin yapıtsız olduğu tutum ölçme yaklaşımlarıdır. Bunlar arasında serbest cevap, serbest çağrışım teknikleri, serbest görüşme, soru sorma yaklaşımları, biyografi ve yazılı metin çalışmaları bulunmaktadır.

(3) Kapalı ve Yapıtsız Tutum Ölçekleri

Uyarıcıların içerik olarak kapalı ve bu uyarıcılara gösterilen tepkilerin yapıtsız olduğu araç ve yaklaşımlardır. Bunlar söz, resim, mürekkep lekesi gibi uyarıcılardan yararlanılan projektif tekniklerdir.

(4) Kapalı ve Yapıtlı Tutum Ölçekleri

Objektif tutum ölçekleridir. Bunlar çeşitli test ve envanterlerdir. Bunlar yapıtlı olup, içerikleri açık değildir.

Tutum ölçümü için yapılan girişimleri Anderson (1988) üç kategoride toplamaktadır. Birinci kategori de, ölçek olarak isimlendirilen araçlar yer almakta, bu ölçeklerle bireylerin bir dizi cümle ya da sığata verdikleri tepkiler ölçülmektedir. İkinci kategori de ise, bireylerin gösterdikleri davranışlar gözlenmekte, üçüncüsünde bireylerin fizyolojik tepkileri incelenmektedir. Burada en yaygın olarak kullanılan, birinci kategoride yer alan ölçekler açıklanmaya çalışılacaktır.

TUTUM ÖLÇEKLERİ

Bireylerin bir dizi cümle ya da sıfat dizisine gerçek duyguları doğrultusunda tepkide bulunmaları istenir. Bu cümle ya da sıfat listelerine ölçek denilmektedir. En sık kullanılan Thurstone, Likert, Guttman ve Duygusal Anlam ölçekleri olmaktadır.

Thurstone, Likert ve Guttman ölçekleri cümleleri içermekte, Duygusal Anlam Ölçeği ise bir dizi iki uçlu değerlendirme sıfatlarından oluşmaktadır.

Likert ölçeklerinde, cümlelerin bir boyut üstünde yerleştirilmesi, onları Thurstone ve Guttman ölçeklerinden ayırır. Likert ölçeklerindeki cümleler, yalnızca tutum boyutunun iki ucuna yazılmışlardır. Oysa Thurstone ve Guttman ölçeklerinde ifadeler, tutum boyutu üzerindeki tüm noktaları temsil etmektedir. Guttman ölçekleri birikimli ölçekler olup, bu ölçek üzerinde herhangi bir noktada bulunan bir cümleye olumlu tepkide bulunulduğu zaman, o cümlelerin solunda kalan bütün cümlelere de olumlu tepki verilmiş sayılmaktadır. Oysa Thurstone ölçekleri birikimli değildir. Cümleler ölçek üzerinde eşit aralıklara dizilmektedir. Olumlu cümlelerin tutum boyutu üzerinde belli bir nokta etrafında toplanacağı sayılışı vardır. Bu noktanın soluna düşen cümleler aşırı olumsuz, sağına düşen cümleler ise aşırı olumlu duyguları yansıtmaktadır.

Duygusal anlam ölçeği için uygun sıfatlar seçebilmek için iki kaynak mevcuttur. Birincisi Osgood, Suci ve Tannebaum (1954), ikincisi ise Allport ve Odbert (1936) tarafından yapılan çalışmalardır (Anderson, 1988, s.423).

Edwards (1957, s.13-14) tutum ölçeklerinde kullanılacak cümlelerin yazılmasında 14 ölçüt önermektedir. Bunlar:

1) Şimdiki zamandan çok geçmişe atıf yapan tutum cümlelerinden kaçınmak.

2) Gerçek olayları yorumlayan veya gerçek olaylara dayalı olarak yorumlanabilecek ifadelerden kaçınmak.

3) Hakkında birden fazla yorum yapılabilecek ifadelerden kaçınmak.

4) Ele alınan psikolojik konu ile ilişkisiz tutum cümlelerinden kaçınmak.

5) Hemen herkes tarafından kabul edilebilecek veya hemen herkesin kabul etmeyeceği ifadeler kullanmaktan kaçınmak.

6) İlgili konusu olan ölçeğin duyuşsal ranjını bütünüyle kapsadığına inanılan cümleleri seçmek.

7) İfadelerde dilin basit, açık ve kesin olmasına dikkat etmek.

8) Cümlelerin kısa olmasını sağlamak. (Çok seyrek olarak 20 kelimeyi aşmaktadır).

9) Tutum cümlelerinde hepsi, daima, hiçbiri gibi cevaplayıcıyı belirsizliğe götüren evrensel kelimeleri kullanmaktan kaçınmak.

10) Her cümleyi sadece tek bir düşünceyi içerecek şekilde yazmak.

11) Sadece, yalnız gibi benzer yapıdaki kelimelerle cümle yazarken dikkatli olmak ve bunları ölçülü kullanmak.

12) Tutum cümlelerini karmaşık ve bileşik cümle yapısından ziyade basit cümle yapısında ifade etmek.

13) Ölçeğin uygulandığı kişiler tarafından anlaşılmayacak kelimeleri kullanmaktan kaçınmak.

14) İki olumsuz ifadeyi birarada kullanmamak.

Tutum ölçekleri soyut olan birçok değişkenin nitel özelliklerini çeşitli sınıflarla ifade etmek ve bunları sayısal değerlerle dile getirmeyi gerektirmektedir. Bir değişkenin sayısal olarak ifade edilmesinin çeşitli yararları vardır. En önemlisi nitel bir özellik, matematiksel işlemlere elverişli olmadığından, sayısal olarak ifade edildiğinde değişkenlerin analiz edilebilir olması söz konusudur. Örneğin, bir grup, tutumları bakımından betimlenmek istendiğinde, gruptaki bireyler taraflı, yansız ve karşıt görüşlü olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Bu bir çeşit ölçüm olup, değişken derecelendirme yolu ile ölçülebilir hale getirilmektedir.

Tutumlarla ilişkin değişkenlerin derecelendirilerek ifade edilmesi, bu derecelerin birbirleri ile karşılaştırılmalarına olanak sağlamaktadır. Dere-

celendirme ölçekleri bir özelliğe ilişkin çeşitli sınıfları veya grupları sayısal bir diziye dönüştürerek, süreklilik içinde sıralama olanağı vermektedir.

Derecelendirme ölçekleri tutumların ölçülmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ölçeklerin bazı temel varsayımları vardır.

a) Süreklilik: Derecelendirme ölçekleri, ölçülen niteliğin kategorik değil, sürekli bir değişken olduğunu kabul eder. Tutum ölçeklerinde, birbirlerine zıt iki ucu arasındaki çeşitli derecelendirmelerin sonsuz derecede birbirlerini izleyen küçük birimlere ayrılması halinde bile sürekliliğin korunacağı varsayılır.

b) Tek boyutluluk: Derecelendirme ölçeklerinde, ölçülen niteliğin elden geldiğince tek bir özelliğe bağlı kalması öngörülür. Ancak tutum ölçeklerinde tek bir boyutun ölçüldüğünü varsaymak zordur. Tek boyutluluk, ölçekteki maddelerin iç tutarlılık dereceleri araştırılarak sağlanmaya çalışılır.

c) Doğrusallık: Bir sayıltı olarak ölçülen niteliğin bir doğru çizgi biçiminde sürekli olduğu ve aralıkların birimlerle gösterildiği kabul edilir.

Tutum ölçülerinin gelişimleri ve oldukça zor olan tutumların ölçülmesinde bazı temel yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında Bogardus Sosyal Mesafe Ölçeği, Thurstone Eşit Aralıklar Ölçeği, Likert'in Toplam Derecelendirme Ölçeği ve Guttman'ın Ölçek Çözümlemesi yaklaşımları en belirgin olanlarıdır.

LİKERT TUTUM ÖLÇEĞİ

Likert ölçeği en kullanılan soru formlarından birisidir. Bu ölçek 1932'de Rensis Likert tarafından geliştirildiği için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu ölçekler bir şahsın tek bir objeye karşı gösterdiği tutuma ilişkili olarak hazırlanmış cümle serisi içerir. Bu ölçeklerde iki tür cümle yapısı görülmektedir. Birinci tip, ilgi objesine karşı olumlu bir tutumu gösteren onaylama cümleleridir. "Araştırma dersini severim." cümlesi olumlu cümleye bir örnektir. İkinci tip, objeye karşı olumsuz bir tutumu gösteren onaylama cümleleridir. "Araştırma yapmaktan hoşlanmam" cümlesi olumsuz bir cümleye örnektir. Likert ölçekte bu tür olumlu ve olumsuz cümleler yaklaşık eşit sayıda oluşturulmaya çalışılır.

Bu ölçeğin en çok kullanılan formatında, ölçeğin uygulandığı cevaplayıcılar her bir cümleyi onaylama derecesini göstermek üzere yönlendirilir. Kısaca, bireye bir cümle sunulur ve onun üç, beş ya da yedi seçeneği olan ölçekte, katılıp katılmadığı sorulur. Aşağıda 5'li ölçeğe uygun bir örnek verilmektedir.

TABLO 1
ÖRNEK BİR LİKERT TİPİ ÖLÇEK MADDESİ

	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Emin Değilim	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Araştırma dersini Severim	“	“	“	“	“

Likert ölçekte bir sorunun sorulmadığı açıktır. Açık bir cümle oluşturulur ve cevaplayıcıdan bu cümlenin onun görüşlerini yansıtır yansıtmadığı sorulur. Bu cümle olumlu bir cümle ise “kesinlikle katılıyorum” cevabına beş puan, “katılıyorum” cevabına dört puan verilerek puanlama yapılır. Olumsuz bir cümle ise, puanlama tersine olur ve beş puan “kesinlikle katılmıyorum” cevabına verilir. Bu şekilde, her bireyin verdikleri cevapların herbiri bu şekilde değerlendirildikten sonra, bu değerler toplanarak toplam puan elde edilir.

Likert ölçeklerde ikili, üçlü, dördü, altılı ve yedili seçenekler kullanılmakta, ancak beşli ölçek en pratiği olmaktadır. Küçük yaştakiler için üçlü, hatta ikili ölçek kullanmak daha uygundur. Ölçeğin nötr bir orta noktaya sahip olup olmaması konusu sık sık tartışma konusu olmaktadır. Anderson (1990) iki sebepten nötr noktanın olması gerektiğini söylemektedir. Birincisi, orta nokta olmaksızın, bazı insanlar maddeyi boş bırakmakta ya da ortalarda ki herhangi bir noktayı işaretlemektedir. İkincisi ise, araştırmalar göstermiştir ki, nötr bir durumun olmadığı zaman nötr olmayan durumlara cevap veren insanların oranı, nötr bir nokta olduğu ve nötr cevaplayıcıların çıkarıldığı zamanki cevaplayıcıların oranına benzerdir. Anderson (1981) ise, “emin değilim” seçeneği olduğunda cevaplayıcıların gerçek seçimini söylemekten kaçındıklarını, bu nedenle çift sayıda seçenek kullanılmasının gereğini vurgulamaktadır. Böylece cevaplayıcılar tutum objesine taraf ya da taraf olmadıklarını seçmede mecbur edilmiş olurlar.

Fazla sayıda tepki seçeneğinin kullanımı cevaplayıcılara verilen toplam tepki fırsatlarının sayısını artırarak ölçeğin iç tutarlılığını yükseltmeyi amaçlar. Likert ölçeklerinde tepki seçeneklerinin sayısını arttırmak, bilişsel testlerde madde sayısını arttırmaya benzemektedir. Diğer taraftan, daha az sayıda seçenek kullanılması ise daha az eğitilmiş veya daha genç cevaplayıcılar için daha uygun bir ölçek oluşturacağı düşüncesini yansıtır.

Çok kısa zamanda bilgi toplamayı sağlayan, tutum ölçülmesinde oldukça yararlı bir araç olan Likert ölçeklerde, katılıp katılmamak dışında başka seçenekler Tablo 2’de verilmektedir (Anderson, 1990, s.213)

TABLO 2
LİKERT ÖLÇEKLERDE BAZI SEÇENEKLER

Kesinlikle Haklı	Büyük Bir Olasılıkla Haklı	Şüpheli	Büyük Bir Olasılıkla Haksız	Kesinlikle Haksız
Çok Daha Fazla	Biraz Daha Fazla	Eşit	Biraz Daha Az	Hiç
Çok Yüksek	Ortanın Biraz Üstünde	Orta	Ortanın Biraz Altında	Çok Düşük
Hemen Hemen Hepsi	Çok	Yarıya Yakın	Az	Hemen Hemen Hiç
Çok Fazla Hoşlanıyorum	Biraz Hoşlanıyorum	Nötr	Pek Hoşlanmıyorum	Hiç Hoşlanmıyorum
Herkes	Çoğunluk	Birçok Kişi	Birkaç Kişi	Hiç Kimse
Kesinlikle İleri Sürüyorum	Onaylıyorum	Nötr	Onaylamıyorum	Kesinlikle Onaylamıyorum
Tüm Yönleriyle Destekliyorum	Birçok Yönüyle Destekliyorum	Nötr	Birkaç Yönden Destekliyorum	Hiç Desteklemiyorum
Kesinlikle Doğru	Büyük Bir Olasılıkla ya da Kısmen Doğru	Şüpheli	Büyük bir Olasılıkla ya da Kısmen Yanlış	Kesinlikle Yanlış

Klasik bir Likert ölçeğinin oluşturulabilmesi için Anderson (1981) izlenmesi gereken sekiz basamak önermektedir:

1) Tutum objesine karşı olumlu ya da olumsuz olduğunu belirten cümleler yazılır.

2) Yazılan cümleleri denetlemek için, ölçeğin uygulanacağı evrenden bireyler seçilir. Bu kişiler, yazılan cümleleri inceleyerek, cümleleri olumlu ve olumsuz şeklinde sınıflandırır.

3) Denetleyicilerin büyük bir çoğunluğu tarafından olumlu ya da olumsuz olarak sınıflandırılmayan cümleler çıkarılır.

4) Bir kâğıt üzerinde, kalan cümleler random dizilir. Uygun yönergeler ve tepki seçenekleri ilave edilir. Yönergede, cevaplayıcıların herbir cümle hakkında kendilerini nasıl hissettiklerini uygun seçeneği işaretleyerek belirtmeleri istenir. Bunun dışında ölçeğin amacı ve doğru ya da yanlış cevaplar olmadığı açıklanabilir. Böylece ilk form hazırlanmış olur.

5) Likert ölçeğin ilk formu, ölçeğin uygulanacağı evrenden seçilen bir örnekleme uygulanır. Anlamli ve güvenilir veriler elde edebilmek için, ölçekteki cümle sayısından kat kat fazla bir örnekleme kullanılmalıdır.

6) Uygulama sonuçları incelenerek, her cümleye ait tepkiler ile toplam ölçek puanları arasında korelasyon hesaplanır.

7) Toplam puanla verdiği korelasyonu istatistiksel olarak anlamlı çıkmayan cümleler kullanılmaz. Her cümlenin toplam ölçek puanı ile ilişkisi olması gerçeği, Likert'in iç tutarlılık kriteri olarak düşünülür.

8) Seçilen cümleler ile ölçeğin son formu hazırlanır.

Madde puanının toplam puanla olan ilişkisine bakılarak yapılan madde seçimi dışında, başka analizler de yapılabilmektedir.

Eğer, üzerinde çalışılan tutum konusunun tek boyutlu olduğu biliniyorsa, ölçek tek boyutlu geliştirilmektedir. Bu durumda madde puanları faktör analizine tabi tutulur (Turgut ve Baykul, 1992). Bu durumda birinci faktör yükü en büyük cümleler seçilir. Bu yapılırken, olumlu ve olumsuzların eşit sayıda olmasına dikkat edilir.

Üzerinde çalışılan tutum konusunun tek boyutlu olmadığı durumlarda, cümle seçiminde birden fazla faktör altında toplanan cümleler alınır. Yığılmaların en fazla olduğu faktörler bulunur, bu faktörler ile yüksek ilişki gösteren maddelerden faktör yükü en yüksek olanlar seçilir. Belirli faktörler altındaki cümleler incelenerek, bunların ifade ettikleri ortak konu ile o boyut isimlendirilmeye çalışılır.

Edwards (1958) cümle seçiminde, cümlelerin ayırıcılık güçlerinin t-istatistiği ile tayin edildiğini açıklamaktadır. Bu durumda, cevap kâğıtları toplam puan sırasına dizilerek, kâğıtların en üstten %27'si ayrılarak üst grup, alt taraftan %27'si ayrılarak alt grup belirlenir. Her madde için, madde puanlarının üst ve alt gruptaki ortalamaları arasındaki fark t testi ile test edilir. Elde edilen t değerleri, tutum cümlelerinin ayırıcılık güçlerini göstermektedir. Büyük t değeri ayırıcılığın yüksek olduğu anlamını verir. Anlamli bir t değerine sahip tutum cümlesi, olumlu tutuma sahip olanla olmayanı yeterli derecede ayırabilen bir madde olmaktadır. Her cümlenin t değeri hesaplanarak, anlamlı olup olmadıkları incelenir. Belirli bir düzeyde anlamlı olan, t değeri yüksek olan cümlelerden yarıyarıya olumlu ve olumsuz maddeler seçilir. Bunlar tutum ölçeğini oluşturur (Turgut ve Baykul,1992).

KAYNAKÇA

- Anderson, Gary, *Fundamentals of Educational Research*. London: The Falmer Pres. 1990.
- Anderson, L.W. *Assassing Affective Characteristics in the Schools*. Boston: Allyn and Bacon, 1981.
- Anderson, L.W. "Attitudes and Their Measurement" *Educational Research, Methodology and Measurement. An International Hanbook*. Ed. John P. Keeves. New York: Pergamon Press. 1988. p.421-426.
- Edwards, A.L. *Techniques of Attitude Scale Construction*. New York: Appleton-century-Crofts. 1957.
- Fishbein M and I. Ajzen. *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*. Addison Wesley. 1975.
- Freedman J.L. and Others. *Sosyal Psikoloji*. Çev. Ali Sönmez. İstanbul: Ara Yayıncılık. 1978.
- Katz, D. and E. Stotland "A Preliminary Statement to a Theory of Attitude Structure and Change." (Ed) S.Koch. *Psychology. A Study of Science*. New York: Mc Graw Hill, 1959. s.423-475.
- Mc Guire, W.J. "The Nature of Attitudes and Attitude Change". Ed. G.Lindzey and E.Aronson. *The Handbook of Social Psychology*. Moss.: Addison-Wesley Co. 1969, s.136-314.
- Özgülven, İ.E. *Psikolojik Testler*. Ankara: Yeni Doğu Matb. 1994.
- Turgut, M.F. ve Y. Baykul. *Ölçeleme Teknikleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları. 1992.
- Trawers R.M.W. *Essentials of Learning. The New Cognitive Learning for Students of Education*. New York: Macmillan Co. 1982.